

*Sanna M. M., доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальних комунікацій
ХНУ ВС (м. Харків)*

ФУТБОЛЬНІ ФАНАТИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

В роботі розглядаються футбольні фанати як соціальна страта футбольних вболівальників, що найбільш схильна до девіантної поведінки. Представлені результати дослідження, що дозволяють зробити судження про узагальнений соціально-психологічний портрет футбольних фанатів, оцінити їх схильність до протиправних дій на стадіоні та навколо нього.

Ключові слова: вболівальники, футбольні фанати, соціально-психологічний портрет, девіантна поведінка.

В работе рассматриваются футбольные фанаты как социальная страта футбольных болельщиков, наиболее склонная в девиантному поведению. Представлены результаты исследования, позволяющие сделать суждения об обобщённом социально-психологическом портрете футбольных фанатов, оценить их склонность к противоправным действиям на стадионе и вне его.

Ключевые слова: болельщики, футбольные фанаты, социально-психологический портрет, девиантное поведение.

The article is devoted to the problem of football fans as a social stratum which is the most prone to deviant behavior. The results of the study shows the judgments about generalized social and psychological portrait of football fans, and allows to assess their propensity for illegal acts in the stadium and outside it.

Keywords: football fans, the social and psychological portrait, deviant behavior.

Проблема агресії та насильства на спортивних аренах, зокрема на футбольних, має давню історію. Як зазначалося в роботі [1], перша бійка між ворогуючими групами футбольних вболівальників була зафіксована ще у 1872 г. в Англії і тільки в остатні десятиліття починає формуватися ґрунтовний підхід до вивчення проблеми. За цей час з'явилася досить розгалужена низка досліджень (див., наприклад [3-8]), в яких розглядаються ті, чи інші аспекти проблеми поведінки футбольних вболівальників.

Метою роботи є визначення найбільш схильної до девіантної поведінки ланки футбольних вболівальників, створення їх соціально-психологічного портрету та з'ясування ставлення до протиправних дій.

Зазначимо, що весь масив футбольних вболівальників не є однорідним, а може бути поділений на декілька страт в залежності від свого ставлення до футболу, до вболівальників інших команд, уявлень про необхідну поведінку під час матчів і після них й тому подібних факторів. Ґрунтуючись на характерних особливостях поведінки відвідувачів стадіонів їх здебільшого розподіляють на вболівальників, поведінку яких можна охарактеризувати як індивідуальну, зорієнтовану на реалізацію персональної зацікавленості в спостереженні гри, тобто футболу, та фанатів, до яких відносять людей схильних до групових форм поведінки на стадіоні та ототожнювання себе з конкретною футбольною командою. Проте

В. Хейтмеер виділив три категорії відвідувачів стадіонів:

- орієнтовані на споживання, тобто такі, що вибірково ставляться до відвідування футбольних матчів;
- орієнтовані на футбол: відвідують усі футбольні матчі;
- орієнтовані на досвід: такі, що спеціально беруть участь у насильстві на стадіоні та за його межами (див. [8]).

Тобто вболівальники В. Хейтмеером поділяться на нестабільну сукупність відвідувачів футбольних матчів - «ситуативних глядачів», та «любителів футболу» - групу вільного часу зі спільними інтересами, вподобаннями тощо. Наразі для групи «любителів футболу» важливими групоутворюючими ознаками є форми поведінки - певні навколофутбольні практики. Третя група - «футбольні фанати» - це самостійна субкультура, яка суттєво впливає на створення образу поведінки відвідувачів футбольних матчів та на образ національної футбольної культури в цілому [9].

Питання, кого можна вважати футбольним фанатом є досить спірним та остаточно не прояснено навіть в середовищі самих фанатів. Існує декілька критеріїв віднесення вболівальників до числа фанатів: активне відвідування домашніх матчів команди, щорічне здійснення декількох виїздів в інші міста, знання та прийняття субкультури футбольних фанатів [3]. На

підставі цих критеріїв відбувається розподіл між фанатами та звичайними вболівальниками. При цьому загальний «фанатський рух» не є неоднорідним, до його складу входять як угруповання футбольних фанатів, так і неорганізовані фанати. Серед фанатських угруповань виділяють формальні угруповання, тобто фан-клуби, які було організовано безпосередньо конкретним футбольним клубом та які мають чітку адміністративну структуру, а також неформальні угруповання, ініціатива створення яких належить безпосередньо футбольним фанатам, які не мають формальної структури [6]. Футбольні фанати у фан-групах, як правило, виконують певний набір ролей і підкоряються певним нормам. Переважна більшість груп має так звані «статут», в якому визначені обов'язки члена фан-групи, за недотримання яких він виключається з неї. Неорганізовані фанати, які не перебувають ні в яких угрупованнях всередині руху, не випадають із руху, бо охоплюються соціальними мережами, і беруть участь у значній частині «репертуару» колективних дій фанатів.

У субкультурі фанатського руху центральну роль відіграють специфічні колективні практики (виїзди на матчі, певні набори рухів, здійснюваних під ритм, який задається фанатськими піснями або так званими "кричалками" і т.д.), які створюють те, що можна назвати стилем життя фаната. Саме це й залучає більшість учасників. Сленг, символіка й атрибутика виконують допоміжну роль. Субкультура фанатів опозиційна стосовно загальної культури суспільства й має досить значний потенціал агресії. Специфіка цієї субкультури в тому, що вона вимагає від учасників мінімуму зусиль і не торкається глибоко способу життя. Сама гра на футбольному полі надихає вболівальників, але більш значимі для них моменти загальної емоційної розрядки, можливості "відірватися", проявити свої почуття повною мірою (репетувати, буянити).

Щодо колективних дій, то тут з часом відокремилися дві окремі культури поведінки футбольних фанатів під час матчів та й після гри. Це, по-перше, **групування хулів (хулс)** – футбольних хуліганів. Ще у XIX століття у Британії футбольні вболівальники та й самі гравці нерідко сходилися «стінка на стінку» після фінального свистка арбітра. За роки свого розвитку футбольне хуліганство набуло надзвичайного вигляду – в історію

футболу вписані численні акти вандалізму та багатолюдні бійки з людськими жертвами. Фахівці відзначають, що навіть із урахуванням відносної неповноти статистичних даних за минулі сто років у результаті різних подій, пов'язаних із проведенням футбольних матчів, загинуло близько 6 тисяч і одержало поранення понад 7 тисячі людей. При цьому значна частина інцидентів припадає на кінець XX століття. В останні роки в Україні спостерігається збільшення масштабів даного явища, посилення інтенсивності протиправних дій футбольних вболівальників, їх консолідації в неформальні об'єднання кримінальної спрямованості. Зараз практично при всіх футбольних клубах прем'єр-ліги України мають є свої об'єднання фанатів – «фірми». До числа найбільш типових проявів протиправної поведінки хулів відносяться жорстокі побиття вболівальників конфронтуючої команди, хуліганські дії на стадіонах, а після закінчення матчів - групові акти вандалізму. У ряді випадків фанати різних команд попередньо домовляються провести подальше від міліції «махачі» - бійки з визначеною кількістю учасників та за певними правилами. Звичайно, поведінка спортивних фанатів, на відміну від членів кримінальних угруповань, має суттєво іншу психологічну основу. Споконвічно вона пов'язана з потребою каналізувати емоції, породжені захоплюючим спортивним видовищем. Тут спрацьовують психологічні механізми, які визначені сутністю й змістом такого поняття, як натовп. Відомо, що агресивність людини, яка навіть випадково опинилася у натовпі, зростає в багато разів.

Разом з хулами в середовищі футбольних фанатів існують і так звані **групування ультрас**. Це, як правило, офіційно зареєстровані структури, які об'єднують від десяти до декількох тисяч найбільш активних фанатів. В угруповання ультрас входять найактивніші фанати, які працюють над усім, що пов'язане з підтримкою своєї команди — атрибутика, квитки, організація шоу на трибунах, виїзди на гостьові матчі. У таких угрупованнях є членські внески, які дозволяють збирати суми, необхідні для шоу, банерів та на інші витрати. Найбільш могутні європейські організації ультрас мають вплив на керівництво своїх футбольних клубів, а серйозні угруповання ультрас самі беруть активну участь у навколофутбольній комерційній діяльності, маючи свої власні

магазини, шинки, нерухомість, що дозволяє їм заробляти необхідні суми для організації шоу на трибунах. В Україні зі середини 2000-х років чисельність ультрас неухильно зростає — на домашніх іграх найпопулярніших клубів у фан-секторах уболівають кілька тисяч людей, сотні з яких відвідують виїзні матчі улюблених команд. Українські ультрас видають свою фан-пресу, одержують необхідну інформацію та спілкуються на своєму фан-сайті <http://ultras.org.ua/>.

У зв'язку з тим, що незважаючи на поширеність фан-літератури та літератури про фанів, бракує конкретних соціолого-психологічних досліджень в цієї галузі, було би цікавим зробити оцінку вчинків футбольних фанатів та начерк їх соціально-психологічного портрету з позиції самих фанатів. З цією метою в Харківському регіоні у 2011 р. нами опитані 126 футбольних фанатів, з яких було 19 жінок та 107 чоловіків. Вибірку слід вважати випадковою, бо за відсутності необхідної статистики взагалі край важко врахувати чисельність фанатів як в окремому регіоні, так і їх чисельність у масштабі країни.

На підставі відповідей та демографічних особливостей респондентів було складено своєрідний «портрет футбольного вболівальника». Отже, передусім це молоді люди віком від 16 років і старші (вік опитаних респондентів не перевищує 29 років), високоосвічені (мають вищу освіту 53% респондентів, навчаються в даний момент - 26%, не мають вищої освіти - 21%), що руйнує стереотип про футбольних фанатів-невдах. Лише 27% футбольних фанатів одружені, а 13% респондентів мають дітей. Мешканців міста серед опитаних фанатів більше (56% опитаних), ніж мешканців села (12% опитаних) чи селища міського типу (32% з опитаних). На наш погляд це залежить від наявності вільного часу та можливості приймати участь у вболіванні.

До хулс себе віднесли 19% з опитаних футбольних фанатів, до ультрас - 35% респондентів, а фанатів, які не відносять себе не до однієї з двох попередніх груп, а залишаються поза угрупованнями - 46%. При цьому 41% респондентів не поділяють поведінку хулс та ультрас і обирають більш спокійний та безпечний, на їх погляд, вид вболівання, оскільки участь в угрупованнях хулс та ультрас передбачає слідування

певним обов'язкам та груповим правилам поведінки.

Респонденти виділяють наступні обов'язки фаната: підтримка своєї команди на стадіоні (58%), відвідування максимальної кількості виїзних матчів (39%), участь у бійках (44%), знання пісень, гімну та «кричалок» для підтримки своєї команди на стадіоні (74%), історії клубу та стану його поточних футбольних справ (11%), по можливості носити атрибутику улюбленої команди (62%). Готуючись до відвідування матчу більшість футбольних фанатів (63% з опитаних) вживає алкоголь перед матчем. Майже всі фанати збираються на стадіон разом із своїми друзями (86% респондентів), беруть з собою «фанатську» атрибутику - шарфи, шапки та ін., обов'язково кольорів команди, за яку вболівають (88%), дехто (12% респондентів) перед матчем вчить та повторює пісні, гімни та «кричалки» для підтримки команди.

Відносини між різними групами футбольних фанатів в цілому є поважливими. Однак обидві більш помірковані групи ставляться до фанатів хулс із побоюванням (71% з них), оскільки основним проявом фанатства хулс є фізичне насилля (бійки із вболівальниками команди-суперниці, бійки «фірма на фірму», прояви вандалізму). У ході опитування стало відомим, що у сутичках на території стадіону та за його межами можуть брати участь як хулс і ультрас, так і ті фанати, які не належать до фанатських угруповань — так висловилися 76% респондентів, але лише хулс проводять бійки на договірній основі - «фірма на фірму», і здійснюють їх не під час матчу, а далеко від стадіону.

Фанати хулс заявили, що на їх погляд бійки футбольних уболівальників є невід'ємною частиною навколофутбольного життя, а перемоги у бійках поміж вболівальниками є доказом сили футбольного клубу, який вони підтримують. Разом з ними й інші представники фанатського руху позитивно оцінюють бійки «фірма на фірму» (89% опитаних), не вважаючи, що це є порушенням прав та свобод людини, бо такі бійки проходять за згодою сторін. Однак «стихийні» бійки фанатів 44% респондентів вважають негативним явищем у фанатському русі та порушенням прав та свобод людини, оскільки при цьому можуть постраждати сторонні особи. Бійка між фанатом та стороннім перехожим сприймається ще

більш критично: 71% учасників опитування вважають такий вчинок порушенням прав та свобод людини. При цьому, на думку респондентів, за наслідки бійок «один на один», «стихийної» бійки фанатів та бійки між фанатом та перехожим мусить відповідати потерпіла сторона (так вважають 62% опитаних): «Знав (знали), на що йдуть!». Так і в ситуації бійки «фірма на фірму» більшість респондентів - 53%, вважає, що за наслідки повинна відповідати «фірма» постраждалого, яка не відмовилася від «махача».

Причинами масових заворушень на стадіонах та поза його межами респонденти в основному вважають перепоვნення емоціями у зв'язку із програшем або виграшем улюбленої команди (53% опитаних), алкоголь (46%), невдоволення грою команди, за яку вболіває фанат (31%), невдоволення суддівством (17%), ворожі відносини між фанатськими групами (24%).

Міліція втручалась у дії 63% респондентів, частіше вона припиняла бійки поміж фанатами – так зазначили 57% опитаних. Відносно характеру спілкування з міліцією, то 63% респондентів вважають дії міліціонерів недостатньо коректними, а 19% опитаних стверджують, що міліція перевищує свої повноваження та порушує закон при застосуванні фізичної сили та спеціальних засобів. Щодо припинення та обмеження дій фанатів міліцією, думки респондентів поділилися. Так 82% опитаних фанатів, які не відносять себе до хулс та

ультрас, вважають, що міліція повинна втручатися в масові безлади фанатів, оскільки їх протиправні дії фанатів можуть призвести до завдання шкоди здоров'я або життю самих вболівальників та сторонніх людей. Разом з цим всі опитані нами фанати хулс та ультрас негативно ставляться до втручання міліції в свої дії. Додамо, що в 2011 р. ультрас «Шахтара» об'явили протест проти дій міліції в Донецьку і навіть бойкотували матч з «Металістом», який «Шахтар» і програв [10]. Зараз взаємини ультра з клубами є ще більш напруженими після того, як у березні 2012 р. Верховна Рада України підтримала законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення громадського порядку та безпеки до, під час та після проведення футбольних матчів)», який викликав різко негативну реакцію всіх ультрас України.

Наведені результати дають певні уявлення про стан фанатського руху в Україні, про соціально-психологічний портрет «узагальненого» футбольного фаната, його ставлення до протиправних дій під час футбольного матчу та поза стадіоном. Зазначимо, в деяких країнах вже накопичений позитивний досвід взаємодії суспільства з футбольними фанатами [11, 12]. Слід очікувати, що проведення чемпіонату Європи з футболу в Україні буде своєрідною «школою» для широкого загалу українських футбольних фанатів і збагатить їх досвід новим арсеналом дій на стадіоні та поза ним.

Література

1. Миртов Ю.Н. Бесчинства на стадионах: попытка научного подхода к проблеме / Ю.Н. Миртов // Теория и практика физической культуры. - 1989. - № 2. - С. 45-49.
2. Саппа Н.Н. Футбол и проявления агрессии / Н.Н. Саппа, В.С. Никулин, В.А. Спивак // Слобожанський науково-спортивний вісник. - 1999. - №2. - С.122-123.
3. Мамедов В.А. Футбольные хулиганы: Учеб пособие / В.А.Мамедов, Д.В. Деккерт // Челябинск, 2006. - 105 с.
4. Мейтин А.А. Преступления футбольных болельщиков: криминологическая характеристика и их предупреждение: Монография / А.А. Мейтин // М., 2005. - 231 с.
5. Салахетдинов Э. Р. Личностные характеристики футбольных фанатов в молодежной околоспортивной субкультуре / Э.Р. Салахетдинов // Москва, 2008. – 186 с.
6. Степанюк Л. Лінія футбольного конфлікту / Л. Степанюк // Іменем закону, № 30, 2006.
7. Харитонов Д. Футбольные войны / Д. Харитонов // Х.: Фолио, 2007. – 136 с.
8. Гуцула В. Футбольне фанаты. Заболевшие // Фокус. - 2008. - №20.
9. Соловйова Я.Ю. Субкультура футбольних фанів України (на прикладі фанів клубів прем'єр-ліги України) / Я.Ю. Соловйова // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. - №2. – С.133-143.
10. Шибалов Е. Формула Ахметова / Евгений Шибалов // Зеркало недели. Украина. - 4 ноября 2011.
11. Об опыте по обеспечению правопорядка при проведении футбольных матчей в европейских государствах [Электроний ресурс] – режим доступу: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=24743>.
12. Сергей Керницкий: «К каждому фанату стюарда не приставишь» [Электроний ресурс] – режим доступу: <http://football.sport.ua/news/143207>